

KÖNYVISMERTETÉS

Pléh Csaba, & Nyíri Kristóf (szerk.) (2022). *A tények utáni világ mítosza*.
Budapest: Gondolat Kiadó.

Lányi Gusztáv* recenziója

© 2024 A szerző(k)

A közelmúltban (2022-ben) egy fontos könyv jelent meg, címe: *A tények utáni világ mítosza*. A könyv szerkesztői kiváló tudósok: Pléh Csaba pszichológus és Nyíri Kristóf filozófus, ők maguk is egy-egy fontos tanulmányt írtak az általuk szerkesztett könyvbe. A könyv egyébként konferenciakötet, mivel a tanulmányok szerzői (mindegyikük a hazai tudományos élet neves alkotója) egy 2018-ban megrendezett egész napos konferencián adták elő gondolataikat, s ezek alapján írták meg tanulmányaikat. Az idő ilyesféle „elnyúlásával” itt most nem foglalkozom, a könyv témája ugyanis 2018 óta semmit sem veszített fontosságából. Sőt! Azt is mondhatom, hogy a téma konferenciamegbeszélése óta az idő nem „elnyúlt”, hanem – *összesűrűsödött*.

Recenziómban ezért arra teszek kísérletet, hogy ezt a sajátosan összesűrűsödött világot – a pszichológia szempontjait is figyelembe véve – tekintsem át, természetesen a könyv szerzőinek megállapításai alapján.

1. *A tények utáni világban élünk* – állítják a könyv szerkesztői (7. old.). Az általuk felsorolt összefüggések kiábrándítóak, de legalábbis elgondolkodtatóak. Akárhová nézünk, minden bizonytalan. Ez még enyhe megállapítás, mert valójában nem pusztán bizonytalan minden, hanem semmi sem igaz: hazugság, csalás, szélhámosság szövi át és rombolja világunkat. A könyv szerkesztői és szerzői persze az ilyesféle posztmodern érzemények afféle publicisztikai hevülettel is előadható megállapításaitól joggal tartózkodnak, ám egyáltalán nem visszafogottak a tudományok – közöttük a pszichológia – önkritikus megállapításaival összefüggésben. A tanulmányok szerzőinek és a könyv szerkesztőinek koncepciói azért is figyelemre méltóak, mert az általuk vizsgált probléma – a tények utáni világ – elemzéseit tiszteletre méltóan kiegyensúlyozottak, több szempontból is. Egyfelől megtartják a diszciplináris határokat (filozófia, pszichológia, szociológia, nyelvtudomány, irodalomtörténet, kommunikációtudomány stb.), ám nem zárják magukat valamiféle diszciplináris karámba: mindenki érzékelteti – a maga szakterületén belül – a korprobléma összetettségét, éppen ezért is diagnózisai pontosak, árnyaltak, mélyrehatóak. *Korproblémákat feszegetnek – kórproblémákba ütköznek*.

* Levelező szerző. ELTE TáTK Szociálpszichológia Tanszék, Magyarország. E-mail: lanyigusztav19@gmail.com

2. *Korproblémák – kórproblémák.* A politikai nyilvánosság már régen nem „okos gyülekezet”. Nem az értelmes érvek mentén kibontakozó alternatívák versengése és ennek révén történő döntések és választások világa. Sokkal inkább a kölcsönös vádaskodások, az érzelmileg túlfűtött, indulatos címkézések, sőt kiátkozások viharos kavargása, az álhírek („fake news”) által is felborzolt szenzációk végtelenített ingerszükséglete hajtja ezt a világot.

A tudományok világa (lenne) az a terület – netán menedék –, ahol még megmaradt (volna) a tények objektív igazsága? A kötet azt bizonyítja: *nincs így!*

A tudományos műhelyek, intézmények, folyóiratok, a tudományos diskurzusok különböző terei és alkalmi, a tudományok finanszírozása, az egyetemi világ patológiái, a személyes kapcsolatok eszme- és elmetágító lehetőségei is valamiféle érdekharcok terepe lenne? Politikai, üzleti és marketinges kommunikációs fórumokká alakultak? Az empirikus adatok sem arról szólnak, amiről szólnak? Csalások? Az adatok megbízhatósága megbízhatatlan? A kísérletek megismételhetőségének kemény módszertani elve is felpuhult volna? A hipotézisek torzította önszelekció problémái is azt jelzik, hogy a tudományos racionalitásnak egykor talán létező bizonyossága is mintha elpárolgott volna?

A könyv tanulmányai az ilyen és ehhez hasonló kérdésekkel bátran szembenéznek, de nem azt állítják, hogy itt a vég. Nem apokaliptikus látomásokkal taglózzák le magukat és olvasóikat, mert a kórtendenciák ellenére mégis *a felvilágosodás konzervatív hagyományában bíznak.* A kötet szerzői azt vallják, hogy a Kant által idézett Horatius intelme ma is érvényes: *Sapere aude! Merjünk tudni!* (9. old.).

3. *Merjünk tudni?* Pléh Csaba tanulmánya a kötet vezető tanulmánya, nemcsak azzal, hogy a kötet élén áll, hanem tartalmi, gondolati értékközpontként is meghatározó. Filozófiai eszmefuttatás, tudományelméleti és tudományszociológiai érvekkel kiegészítve, nem mellesleg a megismerés ismeretelméleti és kognitív, továbbá evolúciós pszichológiai sajátosságaival egyaránt amellet érvel: *merjünk tudni!* Tudás-érték-érdek kölcsönhatásait elemzi, azt a problémát, amelyet a tudásunkat/megismerésünket irányító *hívságos tényezőknek* nevez. Az európai modernitás kezdetén Bacon ezt *ködképeknek* mondta. Pléh Csaba tehát a Bacon-féle ködképek szisztematikus és tömör leírásával elfogadja és követi a klasszikus tudományeszmét; azt, hogy a megismerő ész kritikai (ön)vizsgálata és a kutatói közösség ellenőrzése révén a tudomány képes a saját tevékenységében rejlő torzításokat korlátozni azáltal, hogy saját módszereivel a létüket bizonyítja (16. old.).

Pléh Csaba azonban nem egyszerűen csak Bacon-olvasat/interpretáció alapján érvel, álláspontját pszichológiai vizsgálatokra/kísérletekre, vagyis az emberi természetbe kódolt adottságokra is hivatkozva mélyíti el. Azt a figyelemre méltó megállapítást teszi, hogy *az emberi természetbe kódolt adottságok a Bacon-féle barlang ködképei.* Például: a vizuális észlelés nem egyszerűen a színek fizikai jellegzetességei alapján történik, mert személyes és társadalmi emlékeink is az epizódokba szerveződő idegrendszeri kódolás függvényei, tehát ettől függ, hogy miként alakítják élménymódunkat a zsigeri érzelmi és érdekhathások (17. old.). A megismerés tehát kikerülhetetlenül érdekvezérelt – ezért irracionális. Sőt, mi több! A racionális kritika csak azon a kereten belül történhet, amelyben a partnerek egyetértenek. Maga a keret nem bírálható racionálisan (19. old.). A gondolatmenet további részleteit itt most nem követem, ám egy logikusnak tetsző kérdéssel nem lezárom, hanem inkább még nyitottabbá teszem a problémát: *merjünk tudni?*

Nyíri Kristóf írása, a kötet másik vezető tanulmánya, a „merjünk tudni” eszméjét a konzervativizmus újragondolásával igencsak figyelemre méltóan feszegeti: éppenséggel arra hívja fel a figyelmünket, hogy *a merész gondolati és tudományos magatartás némelykor kénytelen a kereteknek is nekifeszülni – ir/racionálisan.*

4. *Konzervativizmus – újragondolva.* Nyíri Kristóf a 20. század nagy (irracionalis?) gondolkodói (Heidegger, Wittgenstein, Jung) dilemmáit idézve valójában a nyugati kultúra/civilizáció és társadalom napjainkban is érvényes diagnózisát írja le: 1. a társadalmat csakis közös hagyományok és eszmények tarthatják össze, 2. ám ezek a hagyományok mára jöveteletlenül elvesztek (31. old.). A társadalmi patológia jelzései számtalanok, mondhatni végtelenek. A legfontosabbakat Nyíri Kristóf sorra is veszi. Ezek: a túliparosodottság, túlnépesedés (demográfiai problémák, aránytalanságok), szélsőséges globalizáció, az ideológiává átvedlő filozófia, (ál)tudományos hókuszpókuszok, relativizmus, társadalmi konstruktivizmus, feminizmus, genderelmélet, az életet minden határon túl meghosszabbító egészségtudomány – és nem mellesleg: a tömegegyetem, hiszen nincs már a klasszikus értelemben vett személyes kapcsolat oktató és diák között. Ám az egyetemi és tudományos nagyüzem üzemszerű működésének kórtünetei nem afféle egyetemi és kutatói belső világból kihallatszó bágyadt önsajnálatra adnak okot. A tét ugyanis nem más, mint a tudás érvényessége, akkor, amikor jószerivel minden ezt az érvényességet ellehetetleníti. Ezek az (ön)pusztítás szimptomái: a pályázati pénzek utáni hajsza, a kötelező publikációs penzum teljesítése, az impaktfaktor-örület, a konferenciárésztétel, ami már nem csak a tudományos kommunikáció tere és alkalmá, mert a tömegturizmus része lett, s nem utolsósorban az internetes kommunikáció mindent elsöprő digitális uralma, a virtuális világ/egyetem dematerializáló hatalma (35–38. old.). Ez a felsorolás – különösen ebben a recenzióban (amikor kivonatolom az eredeti szöveget) – talán ad hoc jellegűnek tűnhet, ám valójában másról van szó: az eredeti szöveg és ez a recenzió is egyként a *keretek problémáit feszegeti.*

Nyíri Kristóf diagnózisa tehát mélyreható és fájdalmas. Ad-e valamiféle terápiás kiutat, megoldást? Igen, kísérletet tesz erre a konzervativizmus újragondolásával. A feladat az – írja Nyíri Kristóf –, hogy „visszatérjünk az elágazáshoz, ahol a rossz utat választottuk”, *új konzervativizmusra van szükség* (35. old.). Az egybenylt globális térből a visszaút például *régi/új lokalitásokat* is igényelne. Ennek részeként *visszaegyszerűsödésre* lenne szükség: feltámasztva a „tégla és malter keretű kutatóegyetemeket” is (36. old.).

Lehetséges ez?

A modernitás diadalmas épületei, amelyek már nem tégla és malter keretűek, sőt az alapjuk sem ilyen – vajon nyitottak az újkonzervativizmus tégláit is beépíteni „szép új világ(n)kba”? Pontosabban: lehetséges vajon „szép új világ/unk” visszabontása az alapokig? Kérdésemmel nem pusztán Nyíri Kristóf tanulmányának ellentmondásaira, hanem a kötet egészének koncepcionális feszültségeire hívom fel a figyelmet: a *felvilágosodás konzervatív hagyományában* rejlő tudományos észjárás nagyszerűségére versus a modernitás végjátzmáinak kórtüneteire.

A kötet tanulmányainak írói tehát pontos és nagyon is (ön)kritikus diagnózisokkal kiváló látletet állítanak fel – azon pedig nem kell csodálkozni, hogy „megoldásaik” inkább további kérdéseket vetnek föl, s nem afféle végleges és megnyugtató válaszokkal szolgálhatnak.

5. *Az igaz és értelmes élet lehetősége.* Fehér M. István is a *visszatérés* lehetőségeit mérlegeli: *A filozófiának vissza kell térnie a való élethez, a való élet viszont nem a filozófia nyelvét beszéli*

– írja. Ha viszont az „igazság elrejtettséget jelent, akkor az ennek megfelelő életmód volna az egzisztencia igazsága. Bár *az ember számára nem adatik meg az örök igazság, attól még élhet igaz, értelmes életet*” (46–47. old.).

A könyv többi tanulmánya is ezt az igazságot mutatja fel. Korunk kóros viszonyai közepette is lehetséges az igaz és értelmes élet – még tudományos világainkban is. A gyógyítás lehetőségei sem vesztek el (teljesen). Kertész András például – a könyv talán legszofisztikáltabb elemzésében – azt járja körül, hogy az igazság relatív-e vagy abszolút? És ha igen, akkor miért nem – és ha nem, akkor mégis miért igen? Ez a nyelvi-logikai feladvány, amit olvasni nagy kaland, ám nem könnyű, szépen összecseng Dávidházi Péter esszéisztikus, szintén alapos és kiérlelt eszmefuttatásaival. Azzal, amit irodalomtörténészként a Shakespeare-kutatásokban talál(t): a kimondások és elhallgatások szövevényes lélektani indítékait, a színlelés bonyolult természetrajzát. Ebben a színjátékban a hagyományos értelmezési kánon is mintha elveszni látszana, de csak a pozitívizmus magyarázó és értelmező ereje gyengült és/vagy szűnt meg, miközben feltámad az *életrajz*, sőt még a *spekulációk* bizonyító ereje is (173–175. old.). (Óhatatlanul eszembe jut Erik H. Erikson Luther-elemzése, az elemzés alapját képező identitáspszichológiai elmélet élettörténeti és történeti hitelességének megalapozottsága körüli hatalmas vita.)

Zemplén Gábor viszont nem a veretes szépirodalmi szövegek és értelmezésük labirintusaiban igyekszik tájékozódni, hanem a médiák szociológiai és szociálpszichológiai világában: a bizalomvesztés és véleménypolarizációk örvényléseinek mintázatait kutatja. Nem köntörfalaz, kimondja: 1. megnehezült a deliberatív hagyományok átadása és gyakorlata, 2. veszélybe került a tudomány autonómiája (199. old.). A probléma egyik legfőbb okát abban látja, hogy hatalmas szakadék tátong tudomány és politika között. Egyfelől a hatalom bölcs működése/működtetése az lehet(ne), hogyha létez(het)ne kommunikáció a különböző érdekek között. Másfelől a tudomány komoly előrelépéseket tett a szervezett komplexitások feltárásában, ami (többek között) a globális hálózatok és a lokális kötődések közötti feszültségeket és konfliktusokat is képes lehet(ne) kontrollálni, esetleg még konfliktuskezelésre, sőt terápiás megoldásokra is alkalom nyílna. Ez azonban inkább csak afféle vágy(álm), mert a bölcs hasznosítás jószerivel lehetetlen. A jelenleg zajló földtörténeti időszak ugyanis ezt szinte lehetetlenné teszi, miközben a legmélyebb egzisztenciális kihívás is éppen ebből adódik: *az ember biológiai környezete és az ökoszisztéma került válságba* (201. old.).

6. *Lehet-e még bízni a felvilágosodás normáiban?* A kötet többi szerzőjéhez hasonlóan Zempléni Gábor is (még) bízik a felvilágosodás normáiban; többek között abban, hogy a kritikai gondolkodás tudományon belüli érvényessége létezik (még); abban, hogy a racionális ideál támogatja a tényeken alapuló kritikai gondolkodást; abban, hogy ezek a normák átadhatók a személyes és intézményes kommunikációk révén stb. (200. old.).

A felvilágosodással kapcsolatos észrevételeimet, a 21. századi kortendenciák és kórtünetek szimptomáival összefüggő kritikai megjegyzéseimet most mellőzve, nagyon is figyelemre méltónak tartom ennek a kötetnek az átfogó mondanivalóját, és azt a gondolati ívet is, amellyel áttekinti a tudományok – közöttük a pszichológia – önvizsgálatait, saját tudományos-módszertani normáinak, eljárásainak, a publikálási/szerkesztési gyakorlatainak csapdahelyezeteit (Andok Mónika, Fedor Anna, Szűcs Dénes tanulmányai).

Különösen azt tartom példamutatónak, hogy a kötet szerzői és szerkesztői akkor, amikor személyes, intézményes és világhelyzetünkben *az idő(nk) végzetesen összesűrűsödött*, 1998-ban a

tények utáni világról gondolkoztak, konferenciáztak. Sőt mi több! Egymással is beszélgettek. Ezt az utószó kerekasztal-beszélgetésében, Pléh Csaba moderálásával, dokumentálták is. Gondolataikat nyilvánossá is tették, bízva az olvasókban: az értelmes párbeszédben – még 2022 után is...

Open Access nyilatkozat. A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)

